

Bağrova Fatma ¹⁴
ALMAN DİLİNİN TƏDRİSİNDƏ OXU METODİKASI

Oxu nitq fəaliyyətinin bir növüdür. Onun məqsədi tələbələrə bilik vermək, keçilmiş leksik və qrammatik material əsasında tərtib olunmuş mətni oxuyub başa düşməyi öyrətməkdir.

Şifahi nitqin dinlənməsində olduğu kimi, oxu zamanı da nitq qavranır və dərk edilir, lakin burada məlumat görmə kanalı vasitəsilə alınır. Görmə hissləri oxu zamanı mühüm rol oynayır. Oxu prosesində eyni vaxtda mətn həm qavranır, həm də dərk edilir. Oxu prosesinin bu iki cəhəti bir-biri ilə qırıqlmaz surətdə bağlıdır. Mətnin dərk edilməsi onun qavranması keyfiyyətindən asılıdır. Qavramada olan səhvlər, məsələn, formaca oxşar sözlər işlədilməsi, sözlərin düzgün oxunmaması və s. mənənin təhrifinə gətirib çıxarır. Mənənin düzgün başa düşülməməsi isə söz formasının və s. yanlış qavranmasına gətirib çıxarır. Mənənin düzgün başa düşülməməsi isə söz formasının və s. yanlış qavranmasına səbəb olur.

Mətnə çoxlu miqdarda tanış olmayan sözlərin işlədilməsi həmin sözlərin mənasını həm lüğət vasitəsilə, həm də mətnin məzmununa əsasən zənn etməklə vilavasitə fikri başa düşmək bacarığı tələb edir.

Metodik ədəbiyyatda dərkətmənin bu növü diskursiv növ adlanır. Bu prosədə adətən bu və ya digər dil formaları təhlil olunur, onların mənası haqqında mühakimə yürüdürlər və ana dilinə tərcümə edilir.

Lüğətsiz oxunuş ön plana keçilməsi tələbələrə I növbədə mətni bilavasitə başa düşmək bacarığını inkişaf etdirməyə yönəldir. Bilavasitə dərk etməni daha sadə mətnlər əsasında inkişaf etdirmək olar, həm də elə etmək lazımdır ki, bu işə materialın qabaqcadan şifahi işlənməsi, yəni onun leksik və qrammatik çətinliklərinin aradan qaldırılması yolu ilə əldə edilir. Lakin oxu üçün təyin olunan mətnlərin məzmunu qabaqcadan məlum olmamalıdır. Belə olduqda oxunan mətnin məzmunu maraqsız olur. Bununla yanaşı, lüğətdən istifadə etmədən mətnin tanış olmayan ünsürlərinin mənasını müəyyən etmək üsullarını da öyrətmək lazımdır.

Tələbələr dili öyrənmək sahəsində irəlilədikcə, onların məzmunca və dil materialına görə mürəkkəb olan mətnlərdən istifadə etmək imkanları da genişləndirir.

Buna görə də oxu düzgün təşkil edildikdə və oxu sahəsində kifayət qədər təcrübə əldə edildikdə bütün təlim ərzində oxunan mətnin dərk edilməsi əsasən vasitəsiz xarakter daşıyacaq və yalnız ayrı-ayrı hallarda tələbələr dil formalarının təhlilinə və tərcüməyə əl atmalı olacaqlar. Nisbətən asan mətnlər bilavasitə başa düşülür, daha mürəkkəb mətnlər isə dərkətmənin hər iki növünün əlaqələndirməsini tələb edə bilər.

Oxunun növləri. Oxu təlimi qarşısında qoyulmuş müxtəlif və mürəkkəb vəzifələr müxtəlif priyomların tətbiqini tələb edir ki, buradan da oxunun növləri meydana çıxır. Oxunun analitik və sintetik oxu növü vardır.

Son vaxtlaradək metodikada analitik oxuya və onunla əlaqədar olan tərcümə işi formalarına daha böyük əhəmiyyət verildir. Lakin hal-hazırda sintetik oxuya üstünlük verilir, çünki bu, mürəkkəb olmayan mətnləri lüğətsiz oxumaq bacarığını inkişaf etdirən bir üsuldur.

Oxunun hər iki növü, yəni həm sintetik, həm də analitik oxu əslində bir-birini tamamlayır. Həmin iki oxu növünün həyata keçirilməsində ardıcılığa gəldikdə isə bu, mətnin asan və çətinliyindən asılıdır. Əgər mətn sadə cümlələrdən ibarət olub, anlaşılması çətinlik törətməzsə, ilk növbədə, sintetik oxudan başlamaq lazımdır.

Oxunan mətn çətin olduqda əvvəlcə analitik oxu ünsürlərindən istifadə edib, bunun əsasında, yəni xüsusi hazırlıqdan sonra materialın sintetik oxusuna keçmək daha əlverişli və məqsədəmüvafiqdir.

Oxunun yuxarıda göstərilən növlərindən başqa, ucadan oxu ilə səssiz oxunu bir-birindən fərqləndirmək lazımdır. Səssiz oxu təlimin həm əsas forması, həm də başlıca məqsədidir. Səssiz oxu materialı müstəqil olaraq başa düşməkdə əlverişli imkan yaradır. Ucadan oxunun məqsədi isə sözlərin və ifadələrin görmə və səs-motor obrazları arasında möhkəm əlaqə yaratmaqdan ibarətdir.

Alman dilində oxu təlimi zamanı ortaya bir sıra çətinliklər çıxır. Bunlar onunla əlaqədardır ki, alman dili üzrə görmə və eşitmə obrazları ana dilində olduğuna nisbətən zəifdir, çünki oxu sahəsində tələbələrin bir o qədər də təcrübələri olmur. Alman dili öyrənilərkən özünə nəzarət də qat-qat çətinləşir, çünki oxu sahəsində onların bir o qədər də təcrübələri olmur, lüğət ehtiyatı məhduddur və onlar düzgün oxumadıqları sözü tanış olmayan söz kimi qəbul edə bilərlər.

Azərbaycan və alman əlifbalarında müxtəlif səsləri ifadə edən eyni oxşar hərflərin olması da çətinlik törədir. Alman dildə yeni hərflər birləşmələrinin, sözdə tələffüz edilən və edilməyən hərflərin olması, hecanın tipindən asılı olaraq eyni hərflərin müxtəlif şəkildə oxunması və s. kimi səbəblər də oxu prosesində qarşıya çıxan çətinliklərdən hesab edilir.

Oxu təlimində xorla fərdi oxunun, hazırlıqlı və hazırlıqsız oxunun mühüm rol oynadığını qeyd etmək lazımdır. Oxu texnikasının təliminə həm ucadan oxunu, həm də səssiz oxunu aid etmək lazımdır.

Ana dilində müəyyən oxu vərdişinin olması, alman dilində və oxu vərdişinin əmələ gəlməsinə kömək edir.

Ayrı-ayrı hərflərin qavranması və onların səslərlə əlaqələndirilməsi hələ oxu demək deyildir. Oxu

qavranılmış qrafik işarələri bir tam halında birləşdirmək deməkdir. Bu cür birləşmə üçün ilk məna vahid sözdür. Buna görə də həm ana dilində, həm də alman dildə oxu texnikası təliminin bütün adı məsələləri sözlərin oxunması ilə əlaqədar şəkildə aparılmalı və söz obrazlarının yaradılmasına böyük diqqət yetirilməlidir.

Oxu prosesində əvvəlcə görmə düğğuları əmələ gəlir. Oxu zamanı bütün söz obrazları qavranılır. Lakin ifadə zamanı söz hecalara parçalanır. Beləliklə, oxu prosesində sintez və analiz bir-biri ilə əlaqələndirilir.

Sözlərin hecalara bölünməsi və hər bir dildə hərflərin müvafiq səsləri bildirməsi müəyyən qanunauyğunluqlara tabedir və dilin səs-hərflər nisbətləri sistemində uyğundur. Səs-hərflər nisbətləri qaydalar şəklində ifadə edilə bilər ki, metodikada da bunlara oxu qaydaları deyilir. Oxu qaydalarından istifadə edilməsi problemi oxu texnikası sahəsində ikinci mühüm problemdir. Oxu qaydalarından istifadə edilməsi məsələsinə indi çox böyük əhəmiyyət verilir. Əvvəllər bütün əsas oxu qaydalarını təlimin birinci ilində öyrətmək məsləhət görülürdü. İndi isə hazırkı proqramın tələbinə görə dil öyrənlərlə yalnız çoxlu miqdarda sözü əhatə edən qaydalar öyrədilməlidir. Oxu qaydaları öyrənilən sözlərə aid verilməlidir. Xarici dil öyrənlərlə oxunu əməli surətdə, əksər hallarda ən müxtəlif çalışmalarda müəyyən qaydaya aid olan sözləri təkrar etmək yolu ilə öyrətmək lazımdır. Mətnin oxunması oxu texnikasının son mərhələsidir.

Mətn oxunanda da qarşıya yeni vəzifələr çıxır; bu mərhələdə mətni bütövlükdə başa düşə-düşə oxumaq, onu məna parçalarına ayırmaq, vurğuları yerli-yerində işlətmək, səsi düzgün olaraq alçalmaq və ucalmaq və s. kimi mühüm tələblər irəli sürülür. Mətnin oxunuşu zamanı onun sürətli və ifadəli oxunması da tələb edilir. Mətn oxunarkən onun məzmununa diqqət yetirilməlidir. Oxu prosesində düzgün ahəngdarlığa və intonasiasıya əməl olunması mətnin başa düşüldüyünü sübut edən amillərdəndir.

Təlimin birinci ilində oxu üçün tanış material əsasında tərtib olunan mətnlərdən istifadə etmək lazımdır. Təlimin ikinci ilində də oxu mətnləri əsasən tanış materialdan ibarət olmalıdır, sonra isə mətnə tədricən keçilmiş oxu qaydalarına aid yeni sözlər, o cümlədən analogiya əsasında oxuna biləcək sözləri də daxil etmək olar.

Mətnin ilk dəfə müəllim tərəfindən oxunması hökm deyildir. Hətta təlimin birinci ilində belə onu ilk dəfə yaxşı oxu texnikasına yiyələnmiş tələbə də oxuya bilər.

Təlimin birinci ilində sürətli oxuya nail olmaq məqsədi qarşıya qoyulmamalıdır. Çünki əks təqdirdə tələffüz üzərində iş aparılması imkanları məhduddlaşa bilər. Lakin sürəti həddən artıq ləngitmək də olmaz, çünki belə halda oxunun kommunikativ cəhəti pozula bilər. Sonrakı mərhələlərdə ucadan və səssiz oxu məsələsi meydana çıxır. Səssiz oxumaq bacarığı ucadan oxu əsasında inkişaf etdirilir.

Ucadan oxu isə öz növbəsində səssiz oxunu da əhatə edir, çünki səs obrazı ucadan ifadə edilməzdən əvvəl yaranır. Ucadan oxunun xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, bu iş təkcə mətni oxuyan şəxsin özü üçün deyil, həm də başqaları üçün görülür, buradan da ucadan oxunun dəqiqliyi, aydınlığı və ifadəliliyi məsələsi qarşıya çıxır. Buna görə də ucadan oxu ifadə və tələffüz vərdişlərini möhkəmləndirir. Səssiz oxu, ümumiyyətlə oxu prosesini xeyli sürətləndirir. Lakin buna çox tez başlamaq da əlverişli deyildir, çünki bu tələffüzün nöqsanlı olmasına ciddi təsir göstərə bilər.

Səssiz oxunu əvvəlcə mətni ucadan oxuduqdan sonra keçirmək lazımdır. Müəllim ucadan oxuyarkən, tələbələrə mətni izləyə-izləyə səssiz oxumağı öyrətmək çox əlverişli üsullardan biridir.

Oxunun sürətli ilə əlaqədar olaraq mətnin müəllim tərəfindən nümunəvi oxunması haqqında da danışmaq lazım gəlir. Müəllim mətni sadə, aydın və ifadəli oxumalıdır. O, ucadan oxuyarkən tələsməməli və bununla yanaşı oxunu çox da ləngitməməli, eyni cümləni bir neçə dəfə təkrar etməməlidir.

Oxu sahəsində təcrübəni genişləndirmək üçün metodik ədəbiyyatda xorla oxu da tövsiyə edilir. Lakin müşahidələr göstərir ki, xorla oxu bəzən «əzbərdən oxuya» çevrilir. Bu zaman mətn mexaniki olaraq müəllimin ardınca təkrar edilir və beləliklə oxu qaydası pozulur.

Bu zaman ucadan oxunmuş cümlələr parçalanır, onların qol-qanadı sındırılır. Buna görə xorla oxuyarkən sözləri astadan tələffüz etməyi öyrətmək daha məqsədəuyğundur.

Oxu zamanı ahəngdarlıq və intonasiasıya məsələsinə də xüsusi diqqət yetirmək vacibdir. Buna təlimin bütün mərhələlərində keçilmiş mətnləri düzgün intonasiasıya riayət edərək təkrar oxumaqla, habelə disk yazılarından istifadə etməklə nail olmaq mümkündür.

Oxu elə bir prosedir ki, görmə, eşitmə və motor obrazlarının daim möhkəmlənməsini tələb edir, buna nail olmaq üçün ucadan oxu müstəsna əhəmiyyətə malikdir. Keçilmiş və ya yeni mətnin oxunmaması necə hazırlamaq barəsində xüsusi tapşırıqlar vermək, dərdsə isə ucadan oxu zamanı xüsusi yoxlama keçirmək faydalıdır. Səhvlərin islah olunması qrupun fəal iştirakı buraxılan səhvlərin hesab alınması, səhvləri islah edərkən oxu qaydalarından istifadə edilməsi – bütün bunlar oxu vərdişlərinin qorunub saxlanmasına kömək göstərir.

Sintetik oxu nisbətən təzə termindir, lakin bu terminin təmsil etdiyi oxu növü xarici dillərin təlimində («əvan oxu», «ev oxusu») və s. terminlər altında) çoxdan tətbiq edilir.

Həmin yeni terminin meydana çıxması ilə yanaşı, bu oxu növünün tələbləri də genişlənməmişdir. Analitik oxudan fərqli olaraq, bu oxu növü qarşısında əvvəllər «məzmunu ümumən əhatə etməklə» başa düşmək vəzifəsi qoyulurdusa, indi oxunan mətnin mənasını tamamilə və dəqiq, düzgün başa düşməyə nail olmaq vəzifəsi də qoyulur. Analitik oxu ilə sintetik oxu arasında əsas fərq mətnin başa düşülməsinin xarakterləri ilə bağlıdır: birinci halda – analitik oxu prosesində mətnin çətin hissəsi təhlil və tərcümədən istifadə edilərək başa

düşülürsə, ikinci halda mətn bilavasitə tərcüməsiz başa düşülür.

İndi tamamilə aydın şəkildə müəyyən edilmişdir ki, oxu ilə əlaqədar nitq fəaliyyətinin əsas növü tələbələrin bilik səviyyəsinə müvafiq olan sintetik oxudan ibarət olmalıdır. Sintetik oxunun da özünəməxsus bir sıra xüsusiyyətləri vardır. Sintetik oxu təlimin son məqsədidir. Sintetik oxu təkcə oxunun təlimində deyil, şifahi nitqi inkişaf etdirməkdə də çox əhəmiyyətdir.

Sintetik oxu növü lüğətdən istifadə olunmasını nəzərdə tutmur, lakin ayrı-ayrı hallarda bunu lazım bilər.

Sintetik oxunun xarakterik cəhəti onun sürətindən ibarətdir. Rəvanlıq və sürət mətnin tərcüməsinin başa düşülməsini təmin edir. Sintetik oxunun əsas forması səssiz oxudandır. Sintetik oxu zamanı xarici dillərin öyrənilməsinə sərf olunmuş səylərin nəticələri hiss ediləcək dərəcədə özünü göstərir və tələbələrə xarici ədəbiyyata qarşı maraq oyandır.

Sintetik oxunun təliminə mümkün qədər tez, yəni təlimin ilk vaxtlarından başlamaq lazımdır. Bu, oxunun qarşısında duran bütün vəzifələri müvəffəqiyyətlə yerinə yetirmək üçün zəruridir və indiki şəraitdə tamamilə mümkündür.

Sintetik oxuya tez başlamaq ona görə zəruridir ki, bu oxu zamanı forma və məzmun dərhal tam şəkildə birləşir. Əgər tələbə zəngin lüğət ehtiyatına və qrammatik biliyə malikdirsə, lakin mətnin ümumi məzmununu tərcüməsiz qavramaq vərdişinə yiyələnməyibsə, o oxu zamanı həmişə lüğətə müraciət edir. Çünki, kontekstə görə yeni sözün mənasını dərk etmək onun üçün çətin olur.

Mətnlərin dili müasir ədəbi dil normalarına tam cavab verməlidir. Sintetik oxu üçün seçilən mətnlərdə ən çox 10-12% tanış olmayan sözlərin işlədilməsinə yol verilir ki, bunları da tələbələr kontekstə görə asanlıqla başa düşə bilməlidirlər. Sintetik oxuya aid materialda mətnlərin dilinin bütün frazeoloji tələblərinə cavab verən atalar sözü və zərbməsəllər kimi frazeoloji vahidlər saxlanıla bilər.

Analitik oxuya kifayət qədər diqqət yetirilməsi dil materialının mənimsənilməsinə böyük rol oynayır. Lakin onun həcmi, əlbəttə, sintetik oxunun həcmi qədər ola bilməz və buna əslində ehtiyac da yoxdur. Çünki dil materialının mənimsənilməsinə əsil məsələ işin həcmində deyil, keyfiyyətindədir.

Analitik oxu düzgün təşkil edildikdə dil sahəsindəki biliklərin inkişafına da nail olmaq mümkündür.

Müəyyən mətndə hər bir konkret halda yalnız başa düşülməyən dil hadisələri təhlil olunur. Bunlar omonimlərdən, çoxmənalı sözlərdən, frazeoloji birləşmələrdən və s. ibarət ola bilər.

Təhlil kimi, tərcümə də məqsəd deyil, dərk etmə vasitəsidir.

Başa düşmək üçün bəzi hallarda tərcümədən istifadə etmək kifayətdir, bəzən isə tərcümə təhlili təməldir.

Frazeoloji birləşmələrin və idiomların, atalar sözlərinin və məsəllərin məcazi mənada işlənən sözlərin, obrazlı vasitələrin və s. tərcümə edilməsi lazım gəldikdə bunların ana dilindəki müqabilinin verilməsi daha məqsədəuyğundur.

Analitik oxu prosesində çətinliklərin xarakterindən asılı olaraq müxtəlif təhlil növlərindən istifadə edilir: leksik və qrammatik.

Leksik təhlilin əsas məqsədi sözün mənasını mətnlə əlaqələndirməkdən ibarətdir.

İstifadə olunan ədəbiyyat

1. Обучение чтению на немецком языке. Просвещение 1969. Москва
2. Элиотгорская, Л.Д.Аграновская. Внеклассное чтение. Просвещение Москва. 1970, стр.95
3. В.А.Шеголова. Анализ текста как средство обучения чтению. стр.41
4. Г.Н.Публика. Обороты речи необходимые при обучении чтению. стр.145

Açar sözlər: *oxu, nitq, qavrama, təhlili, mətn, başa düşmək*

Ключевые слова: *чтение, речь, воспри. анализ, текст, понимать*

Keywords: *reading, speech, perception, analysis, text, understand*

Summary

This article tells about learning to read and its educational role continuous reading enriches the vocabulary of students when working on text other tasks are also imple –mented such as development of techniques of reading, right pronunciation etc.

Резюме

Эта статья повествует об обучении чтению и его воспитательной раги. Чтение обогатит также словарный запас студентов. При работе над текстом выполняются и другие задачи:

Развитие чтения (техника чтения), правильного произношения и другое.

Rayçı: dos.S.Abbasova